

Marita Airakorpi:

FEUERBACH JA WAGNER - ERÄITÄ YHTEYKSIÄ

Richard Wagner omistaa kirjansa *Das Kunstwerk der Zukunft* (Tulevaisuuden taideteos) Ludwig Feuerbachille. Oheinen alkuperäistekstiä mukaileva käännös 3-sivuisesta omistuksesta kuvastaa ajan henkeä: tavalliset asiat ilmaistaan monimutkaisesti ja korukielisesti. Missä määrin teksti voidaan tulkita myös osoitukseksi Wagnerin omasta turhamaisuudesta, jääköön lukijan harkintaan.

“Kenellekään muulle kuin Teille, arvoisa herra, en voi omistaa tätä teostani, sillä sen myötä voin antaa Teille takaisin jotakin Teiltä saamaani.* Vaikka kysymys ei olekaan enää vain Teille kuuluvasta, vaan jostakin, josta on tullut taiteilijan omaisuutta, en osaa kuvitella, miten olisin suhtautunut, jos ette olisi suostunut ottamaan taiteelliselta ihmiseltä palautetta siitä, mitä Te filosofina olette hänelle antanut. Minulla on tarve ja tunnen velvollisuudekseni osoittaa Teille kiitollisuutta saamastani mielenvahvistuksesta, jolla voitin omat epäilykseni.**

Ei suinkaan turhamaisuus vaan tiedostamaton tarve on tehnyt minusta lyhyessä ajassa kirjailijan.*** Varhaisessa nuoruudessani kirjoitin runoja ja näytelmiä. Erääseen näytelmäni onnistuin jopa säveltämään musiikin ja oppiakseni säveltämisen taidon ryhdyin muusikoksi.**** Myöhemmin kirjoitin oopperoita, joissa sovitin dramaattisia runoelmiani musiikkiin. Ammattimuusikkojen piirissä, johon ulkoisen asemani perusteella kuuluin, puhuttiin kirjallisesta lahjakkuudestani. Ammattikirjailijat puolestaan arvostivat musikaalisia kykyjäni ja onnistuinkin usein valloittamaan yleisöni. Sijajana musiikkikriitikot ovat minut teillanne. Olen ajatuksiani esittäessäni ärsyttänyt poroporvarillisia ihmisiä, jotka luokittelevat taiteilijat typeriksi, siis kykenemättömiksi ajattelemaan.

Ystäväni kehoittivat minua usein esittämään kirjallisesti taiteita koskevia näkemyksiäni. Erityisesti Teille haluan korostaa, että olen asettanut tärkeimmäksi päämääräkseni vain taiteellisia keinoja käyttäen tuoda esiin pyrkimykseni. Koska en ole tässä täysin onnistunut, minun on tunnustettava se tosiasia, että ei yksilö vaan juuri yhteiskunta pystyy luomaan mielekkäitä, todellisia taiteellisia luomuksia. Tämän asian tunnustaminen tarkoittaa, ettemme saa luopua toivosta voida nousta vastustamaan taiteen nykyistä asemaa ja nykyisen yhteiskunnan kurjaa tilaa.

Kun tajusin, että minulla on tähän rohkeutta ryhdyin kirjailijaksi, kuten jo keran aikaisemminkin ansaitakseni elantoni. Ammattikirjailijat, jotka myrskytuul-

len laantuessa pyrkivät loihtimaan esiin rakkaita henkäyksiä, pitivät häpeämättömän röyhkeänä sitä, että kirjoitteluva runoilija- muusikko on astunut heidän kilpakehälleen. Sallinette, etten taiteellisenä ihmisenä yritä vaikuttaa heihin, vaan nimenomaan ajatteleviin taiteilijoihin, joiden kanssa Teillä ei sinällään ole mitään tekemistä.*****

Ette kaiketi pahastu, arvoisa Herra, kun tässä omistuskirjoituksessa merkitseen nimenne työhön, joka olemassaolostaan kiittää Teidän kirjoituksienne tekemää vaikutusta, vaikka työni ei ehkä vastaakaan näkemyksiänne siitä, miten minun tätä Teidän minuun tekemäänne vaikutusta olisi pitänyt hyödyntää.

Kenties ei Teille myöskään ole merkityksetöntä - jos näin rohkenen sanoa - tietää, miten ajatuksenne vaikuttavat taiteilijaan ja miten juuri taiteilija yrittää vaikuttaa toisiin taiteilijoihin eikä keneen tahansa. Pyydän, ettette tästä kiinnostuksestani, jota ette ehkä pidä moitittavana, arvioi vain sitä, mikä sen lopullisessa ilmaisussa Teitä miellyttää, vaan myös sitä, mistä ehkä ette pidä.

Ansbachissa 21. marraskuuta 1849
Richard Wagner ^{“1}

* Wagner viittaa tässä siihen tiedolliselämäkselliseen antiin, jonka tutustuminen Feuerbachin tuotantoon antoi. 1840-luvun alkupuolella käytiin sensuurista huolimatta saksalaisen edistyksellisen älymystön parissa vilkasta yhteiskunnallis-poliittista ja maailmankatsomuksellista keskustelua. Tätä aikaa ennen helmi-maaliskuun vallankumousta 1848 kutsutaan nimellä *der Vormärz*. Ludwig Feuerbach oli saksalainen “Vormärz-filosofi” par excellence. (Oittinen, esipuhe suomenokseen Uskonnon olemuksesta.) Hänen kirjeensä ystävilleen osoittavat vastenmielisyyttä vallitsevaa poliittista järjestelmää vastaan ja myötätuntoa kaikkea uutta ja edistyksellistä kohtaan. Esipuheessaan kirjaan *Mietteitä...* hän kirjoittaa mm “Joka ymmärtää maailmanhistorian hengen puhumaa kieltä, ei voi olla havaitsematta, että nykyinen aikamme on ihmiskunnan historian suuren aikakauden päätepiste ja juuri siksi uuden elämän alkupiste”. Mitä synkemmältä ympäröivä todellisuus näytti, sitä enemmän hän uskoi tulevaisuuteen: “Olen ja olen aina ollut pessimisti nykyhetken nähden, mutta juuri sen vuoksi en ole sitä tulevaisuuden suhteen.” (Byhovski, Ludwig Feurbach, 95)

** Mielenvahvistus johtui siitä, että Feuerbach hyväksyi Wagnerin ehdotuksen omistuskirjoituksesta. Ko “taiteelli-

nen ihminen” on tietysti Wagner itse.

*** Wagner itse katsoo olevansa parempi kirjailijana kuin säveltäjänä; hänet tunnettiin ensisijaisesti journalistina ja kirjailijana, ei säveltäjänä.

**** Jo 16-vuotiaana Wagner sävelsi musiikin Goethen Faustiin; hän oli siis muusikko (=säveltäjä).

***** Kyseinen teos ei ole suunnattu ns suurelle yleisölle vaan tietyille kohderyhmälle, taiteilijoille. Feuerbach puolestaan oli filosofi.

Miksi omistus juuri Feuerbachille?

Mein Leben -omaelämäkerrassaan Wagner kirjoittaa: “Johdin Zürichissä konserteissa Beethovien ja siksi tutkin kaikki hänen sinfoniansa. Beethovenin tulo elämäni sai minut lopulta lukemaan Feuerbachin teoksia. ...

Ensimmäisen kerran kuulin Feuerbachista eräältä saksalaiselta katoliselta kirkonmieheltä. Minulle oli silloin hyvin tärkeää päästä tunkeutumaan filosofisten kysymysten syvyyksiin aivan samalla tavoin kuin Beethovenin 9. sinfonian myyttisen vaikutuksen johdosta päästä tutki- maan musiikissa piileviä syvyyksiä.

Ensimmäiset pyrkimykseni toteuttaa filosofista tarvetta olivat Leipzigissä ollessani täysin epäonnistuneet. Yksikään paikallisista alan professoreista ei luennoillaan kyennyt tekemään minulle ymmärrettäviksi filosofian ja logiikan perusteita. ... Ystäväni Laube oli kuitenkin suositellut minulle Schlesingerin kirjaa *Transkendentiaalinen idealismi*. Sen ensimmäisiltä sivuilta sain ajatuksia, jotka johdattivat minut takaisin Beethovenin 9. sinfoniaan.

Dresdenissä ollessani yritin tyydyttää filosofiaan kohdistuvia tarpeitani lähinnä opiskelemalla historiaa. Valitsin Hegelin teoksen *Historian filosofia*. Teos oli vaikuttava ja minusta tuntui, että olin päässyt pyhyyden sisäiseen olemukseen. Mitä käsittämättömämmältä kaiken filosofian kulmakiveksi määritelty hengen käsite minusta tuntui, sitä haltioituneemaksi minut sai ajatus absoluuttisesta hengestä ja kaikesta siihen liittyvän perusteellisesta selvittämisestä.

Tuohon aikaan tapahtui kuitenkin valankumous ja käytännön pyrkimykset uudenlaisen yhteiskunnan muodostamiseksi tempasivat minut mukaansa. Tapasin tällaisen teologin ja aiemmin katolisena saarnaajana toimineen agitatorin Metzdorfin, joka leveälierisine hattuineen* innokkaasti puhui minulle Feuerbachista ainoana ainoalaatuksena Uuden ajan filosofiina. Pianonsoitonopettajalta Wilhelm Baugartnerilta sain Feuerbachin kirjoituksen

Mietteitä kuolemasta ja kuolemattomuudesta. Minuun teki erityisesti vaikutuksen kirjoittajan lyyrisen kiehtova tyyli.

Tietynlainen urheus, jolla Feuerbach käsitteli kirjansa syvällisimmissä kohdissa kiinnostavia kysymyksiä, vaikutti minuun hyvin voimakkaasti, samoin hänen traagiset, radikaalit yhteiskunnalliset pyrkimyksensä. Minusta oli tärkeää ja antoisaa saada tietää, että yksilön todellinen kuolemattomuus tuli esiin ainoastaan hänen ylevässä toiminnassaan tai henkisel- lä tasolla taideteoksissa.

Hiukan vaikeata minuon oli kuitenkin innostua hänen teoksestaan Kristinuskon olemus, koska en kyennyt laajentamaan yksinkertaisia käsityksiä, jotka selittivät uskontoa yksilöllisiin subjektiivisiin näkökohtiin tukeutumalla. Kuitenkin minulle Feuerbach edusti rohkeaa radikaalia, joka pyrki vapauttamaan yksilön auktoriteettiuskoon perustuvien käsitysten uhkaavasta painostuksesta.

Erityisesti minuun vaikutti se päättäväisyys, millä Feuerbach sanoutui irti aikaisemmasta oppi-isästään, Mestari Hegelistä. ...

Nyttemmin minulle on myös selvinyt, että Feuerbachin loistava teos Kristinuskon olemus oli vain nimensä monotonisuudella pelästyttänyt minut niin, että avattuani kirjan suljin sen saman tien.”²²

* Leveälierinen hattu = vallankumouksellisten tunnusmerkki

Kuka oli Ludwig Feuerbach?

Ludwig Feuerbach syntyi Baijerissa 28.5.1804. Hän opiskeli vuodesta 1822 Heidelbergin yliopistossa, aluksi teologiaa. Kuitenkin jo ensimmäisenä opiskeluvuonna syntyi vastenmielisyys ”dogmaattisten oikeaoppineiden ajatuksettomia luentoja kohtaan”. Vuonna 1824 hän siirtyi Berliiniin Hegelin oppilaaksi. Kahden vuoden ajan hän ”imi ahnaasti itseensä kaikki Hegelin kurssit”: logiikan, metafysiikan ja uskonnonfilosofian.

Feuerbach lopetti opiskelunsa Berliinissä 1828. Hän väitteli Erlangenin yliopistossa aiheesta: Yhteisestä, yleisestä ja äärettömästä järjestä. Väitöskirjassaan hän kannattaa Hegelin absoluuttista idealismia. Sen yksi perusajatus on yleisen ja äärettömän järjen ensisijaisuus suhteessa yksittäiseen, äärelliseen ajattelevaan subjektiin. Feuerbach asettaa vastakkain ajattelun, joka hegeliläisittäin ilmaisee järjen välityksellä yleistä, ja aistisuuden, yksityisen, joka liittyy konkreettisten kohteiden havainnointiin.

”Koska olen aistimusten piirissä toisista ihmisistä erottautunut, olen siinä pelkkä ’Minä’, ja toinen on minulle toinen, ’Ei-minä’; kukaan toinen ei sanan varsinaisessa merkityksessä voi jakaa kanssani tuntemuksiani. Mutta heti kohta kun ajattelen, vain itse olla tuo toinen ja olenkin sitä todella ... Ajattelussa ... minussa itsessäni on toinen ’Minä’, minä olen samalla kertaa ’Minä’ ja tuo toinen

... ei määrättyä toisena, vaan toisena ihmisenä ylipäänsä (ihmissukuna).” Vain ja nimenomaan ajattelun kautta olen yhdistynyt kaikkiin kanssaihmiisiini: ”Cogito - ergo omnes sum homines “ - ajattelen, olen itse kaikki ihmiset. Feuerbachin ajattelussa ihmiskunta toteutuu kaikkien ihmisten yhteisyytenä ajattelun tasolla. Ajattelun avulla ylitän oman egoistisen individualismini.

Uuden ihmisen syntyminen edellyttää tajunnan vallankumousta: sisäisen maailmamme, tahdon ja tunteiden muuttamista. ”Uusi syntyy päässä, mutta päässä myös vanha pysyy pisimpään... Niinpä siis olisi ennen kaikkea syytä puhdistaa ja tuulettaa pää...” Feuerbachin mukaan ihminen löytää oman yleisen olemuksensa ulkopuoleltaan, toisista ihmisistä. Tässä mielessä ihminen on ensisijaisesti sukulento. Ihmisen ominaisuudet olivat Feuerbachille eräänlaisia ihmiskunnan ominaisuuksia. Toisin sanoen ihmisen olemus, hänen olemassaoloaan konstituivat yleiset tekijät, hänen ”sukunsa”, ei toteudu yksittäisessä ihmisessä, vaan ihmisen yhteydessä toiseen ihmiseen eli minän ja sinän suhteissa. Minän ja sinän dialektiikkaa sanotaan tuismiksi.

Feuerbachin myöhemmässä ajattelussa korostuu kuitenkin juuri aistisuus (Sinnlichkeit). ”Sentio, ergo sum - aistin, siis olen olemassa”. Siitä tulee hänen filosofisen antropologiansa ydinkäsite. Hänen tavoitteenaan oli luoda uudenlainen näkemys ihmisen suhteesta maailmaan, muotoilla subjekti-objekti-suhde uudelleen. ”Totuus ei ole materialismissa eikä idealismissa, ei fysiologiassa eikä psykologiassa; totuus on vain antropologiassa, vain aistisuuden, havainnon lähtökohdissa.”²³ Toisin sanoen ihmisen sukulomusta ei tule etsiä abstraktisesta järjestä sellaisenaan, vaan ihmisen konkreettisesta olemassaolosta.

Jo Hegeliin tutustumisensa alkuvaiheessa Feuerbach kirjoittaa isälleen: ”Olen äärettömän iloinen Hegelin luennoista, mutta siitä ei ilman muuta seuraa, että olen päättänyt ruveta hegeliläiseksi” (kirje isälle 1824).

Neljä vuotta myöhemmin hän kirjoittaa Hegelille: ”Oliot itse eivät lainkaan ole olemassa ajattelun ulkopuolella; ajattelu on kaikenkäsittävä, se on kaikkien olioiden ja subjektien yleinen tosi avaruus...” Mutta hän jatkaa: ”Olemassa oleviin uskontoihin sisältyy joka tapauksessa lukemattomia ja vastenmielisiä ja totuuden kanssa yhteensopimattomia seikkoja.” Feuerbach kuitenkin pitäytyy objektiivis-idealistiseen maailmankäsitykseen.

25-vuotiaana - väiteltään - Feuerbach pitää yksityisdosenttina kursseja ”Hegelin filosofiasta” Erlangenin yliopistossa luennoiden 3 vuoden ajan (1829-32): logiikkaa, metafysiikkaa ja myös uuden ajan filosofiaa. Hän on hegeliläinen - paitsi ettei katsonut Hegelin filosofiaa, päinvastoin kuin Hegel itse, filosofisen ajat-

telun absoluuttiseksi, viimeiseksi vaiheeksi, vaan oli vakuuttunut filosofian jatkuvan edistymisen mahdollisuudesta.

Katastrofi

Henkilökohtainen katastrofi tapahtuu vuonna 1830. Feuerbach julkaisee nimetömänä kirjan Mietteitä kuolemasta ja kuolemattomuudesta (mihin Wagner yllä viittaa). Hän pyrki kumoamaan kristinuskon keskeisen tukipylvään, henkilökohtaisen kuolemattomuususkon, jota dogmia hän piti kestävämmänä, perustelemattomana ja vahingollisena. Mietteiden loppupäätelmä on: usko sielun kuolemattomuuteen alentaa ainoan ja todellisen eli maanpäällisen elämän arvoa. Se tekee kaikki työmme ja aikeemme tyhjäänpäiväiseksi ja mitätönnäköiseksi. Feuerbachin mukaan kristillisten pyrkimysten suuntautuminen tuonpuoleiseen - siis ihmisenä olemisen päämäärän siirtäminen kuolemanjälkeiseen maailmaan, muuttaa kristinuskon valheelliseksi uskonnoksi, egoismin ilmaisuksi.

Feuerbach asettaa kristillisen näemyksen vastapainoksi sellaisen kuolemattomuuden ihanteen, joka pohjautuu ”objektiivisen hengen” käsitteelle. Sen mukaisesti ihmisen kuolemattomuus on henkisesti jatkuvuudessa, siinä henkisesti perinteessä, joka ihmisillä on maan päällä. Lakatessaan elämästä yksilönä ihminen jatkaa elämistä objektiivisen hengen yleisessä liikkeessä, jonka etene- miseen hän on osallistunut yksilöllisen elämänsä aikana. ”Kysyt minulta, kuka minä olen. Odota, kunnes minua ei enää ole.” Ihmisen arvon mitta on se, mitä hän on jättänyt jälkeensä maailmalle.

Feuerbachin 1840-luvulla kehittelemät filosofiset näkemykset tuovat hänet varsin lähelle juuri tuolloin syntymässä olevan marxilaisen filosofian lähtökohtia. Mutta kun yhteiskunta Feuerbachille merkitsee keskeisesti minä-sinä-suhteiden verkostoa, marxismi tarkastelee sitä omalakisena, yksilöistä riippumattomasti kehittyvänä voimana. Marxismi kiistää ihmisen ylihistoriallisen ihmisolemuksen. Yhteiskunnallinen todellisuus muokkaa ihmisen. Hän on historiansa tuotos.

Mietteitä kuolemasta ja kuolemattomuudesta -kirjasessa oli vahva uskonnonvastainen, tämänpuoleinen tendenssi, jonka rationaalinen ydin oli ihmisen palvelun asettaminen jumalan palvelun vastakohtaksi. Sen ajatukset olivat haaste kirkonmiehille, teologeille ja ortodoksisille voimille. Erityistä suuttumusta aiheuttivat liitteenä olevat myrkyllisen satiiriset mietelmät: ”Jos uskosta tehdään laki, pian on poliisi teologian perustajana.”

Kirja takavarikoitiin pian. Nimimerkin takana ollut tekijä paljastettiin, karkoitetiin yliopistosta ja häneltä riistettiin oikeus opettaa. Näin Feuerbach oli menettänyt mahdollisuuden yliopistouran luomiseen. Tuo vuoden 1830 pamfletti teki Feuerbachista vapaa-ajattelijan, ateistin,

antikristuksen. Hän ei kuitenkaan koskaan katunut. Myöhemmin kirjoittaessaan suomalaiselle ystäväilleen Wilhelm Bolinille hän toteaa: ”Muuten, en vielä kään kadu sitä askelta, joka löi elämäntieni lukkoon, vaikka tuo askel ei johtanutkaan loistavan uran syntyyn.”

Näiden tapahtumien johdosta filosofi Feuerbachista tulee 28-vuotiaana itsenäisen kirjailija. Valitsemansa ammattialan johdosta hän esittää mietteitään vuonna 1834 kirjassaan Abélard ja Héloïse eli kirjailija ja ihminen. Sen johtomotiivina on kirjailijan ja ihmisen erottamaton ykseys: ”Mitä sinä olet, sitä sinä ajattelet; mitä sinä ajattelet, sitä sinä olet”. Feuerbach jatkaa myös itsenäistä tutkimustyötään filosofian historian parissa.

Avioliitto

Vuonna 1837 Feuerbach avioitui Berttha Löwin kanssa muuttaen syrjäiseen Bruckbergin kylään 24 vuodeksi. Vaimolla on osakkuus pieneen posliinitehtaan, josta perhe saa niukan toimeentulon kirjoituspalkkioiden ohella. Feuerbach toteaa: ”Kerran Berliinissä, ja nyt maaseutukylässä! Miten järjetöntä! Vaan ei sittenkään, parahin ystäväni! Katso, minä pesen yltäni tyystin pois sen hiekan, jonka berliiniläinen valtiofilosofia on sirotellut käpyrauhaseeni, minne se kuuluukin ja, valitettavasti myös silmiini.” Käpyrauhasella Feuerbach viittaa René Descartesin teoriaan, jonka mukaan ihmisen sielu ja ajattelu sijaitsevat aivoissa olevassa käpyrauhasessa. Hän jatkaa: ”Logiikkaa minä opin saksalaisessa yliopistossa, mutta optiikkaa -näkemisen taitoa- olen oppinut vasta saksalaisessa kylässä...”

Puutteellinen elämä takasi toisaalta täyden henkisen riippumattomuuden ”Mitä vähemmän sinulla on ulkoisesti, sitä enemmän etsit onneasi älyllisestä toiminnasta”. Feuerbach olikin työteliäs, hän aloitti aamulla, lopetti 8-9 aikaan illalla, sytytti piippunsa, joi olutkolpakon ja kävi läpi lehdet. ”Ajatukseni kasvavat, paisuvat ja kypsyvät kuin kasvit aukiolla tai lapset äidin kohdussa. Tämän vuoksi prosessi on hyvin pitkälinen”. Hän ei koskaan lakannut opiskelusta, luopunut kriittisestä arvioinnista, virheiden ja erehdysten oikaisemisesta. ”Sanon sinulle: elämäsi suurin virhe oli se, ettet ole erehtynyt etkä tehnyt syntiä”. Erehtymättömyyden teeskentely tuo muassaan ajattelun jähmettymisen, luutuneen itsetyytyväisyyden. Leniniä viehätti erityisesti Feuerbachin huomautus: ”Älykäs kirjoitustapa on mm sitä, että se edellyttää älyä myös lukijassa.

Paitsi äly Feuerbachia luonnehtii tulinen temperamentti. Hänen nimensä oli enne; se merkitsee: tulipuro. ”Vain sillä on voimaa luoda uutta, jolla on rohkeutta olla absoluuttisen kielteinen”, tämä oli Feuerbachin luomistyössä perussääntö.

Filosofian historian parissa työsken-

nellessään Feuerbach siirtyi filosofisesta idealismista materialismiin. Nivelenä, joka yhdisti hänen kaksi filosofisen kehityksensä vaihetta, oli ateismi. Jyrkästi ilmaistusta uskonnonvastaisesta tendensistä syntyy vähitellen filosofinen materialismi.

Aine ja henki

Feuerbachin mielestä filosofian peruskysymystä, sitä miten immaterialistisesta voi syntyä materiaallinen, hengestä ruumis, jumalasta maailma, on mahdotonta ratkaista tyydyttävällä idealistisella tavalla, koska idealismi asettaa koko kysymyksen epätydyttävästi. ”Kysymys on ratkaisematon, koska se on nurinkurinen.” ...”idealismi on ihmiskunnan alkuperäinen ja jopa yleinen katsomus maailmasta”. ”Kaikki filosofia, ... on idealismia” - sillä materialismikin on henkisen kehityksen tuote. Kun materialisti väittää, että ainoastaan materia on reaalista, hän esittää arvostelman, ajatuksen, väittää jotakin todeksi, toisin sanoen toteuttaa reaalisen henkisen toiminnon. ”Kun henki siis näin toimii, ts ajattelee, se ei voi ajatella itseään ei-minään, sillä tämä merkitsisi itsensä kieltämistä samalla kun se myöntää itsensä.”

Feuerbach on hyvin perehtynyt filosofian historiaan: Uuden ajan filosofia alkaa teologian ja skolastiikan vastaisena kapinana. Feuerbach seuraa kaikkia yrityksiä sovittaa usko ja järki ja pyrkimyksiä saavuttaa vapaus ja riippumattomuus. Hänen peruslähtökohtanaan on ajatus, että filosofia ja teologia ovat keskenään ristiriidassa. ”Ei mitään järkeä - kas se on tosi uskontoa, ei mitään järkeä.” ”Filosofia, joka olisi teologien mielen mukaista, ei olisi mitään filosofiaa.” Filosofian ensimmäinen tunnusmerkki on kriittisyys, todistettavuus, rationaalisesti perusteltu epäily. Uuden ajan filosofian historia voidaan kuvainnollisesti nähdä historiana ihmisajattelun vaikeasta kääntymisestä taivaasta kohti maata, jumalasta luontoon. Se on historiaa ihmiskunnan älyllisestä heräämisestä.

Feuerbachin mukaan usko ja epäily ovat toisensa poissulkevia hengentoimintoja, epäkriittinen ajattelu on kuin pyöreä neliö. Teologiaa ei voi ajatella ilman dogmatismia, ilman sokeaa, vastaansanomaton Pyhän kirjan ja kirkon auktoriteetille alistumista. Jokainen dogmi ja aivan erityisesti pyhä dogmi ei ole mitään muuta kuin nimenomainen kielto ajatella. Siksi dogmatismi pakkotoimintaan on jo sinänsä, jopa dogmin sisällöstä riippumatta, järjenvastainen. Dogmaattinen ajattelu irrottautuu itse ajattelun periaatteesta. Jumalan kaikkivaltius murskaa tieteen perustuksen. ”Teologian perustana on ihme, filosofian perustana asian luonne, järki, lainmukaisuuden ja välttämättömyyden äiti, tieteen perinne; teologian perustana on tahto, joka on tietämättömyyden pakopaikka...”

Teologian haudankaivaja

Teologia on myös moraalien vastaista. Se ei murra vain järjen vaan myös siveellisyyden perustaa, sillä pelotus ja palkinto, nöyryys ja sovitus tahraavat siveellisyyden lähteen itse ihmisessä, jolla on sisäinen rakkaus hyvään ja viha pahaa kohtaan. ”Hyvä on filosofille hyvä, koska se on hyvää, teologille - koska jumala tahtoo niin, koska se on hänen käskynsä.” Uskonnon moraalit eivät kasvata luonnollista pyrkimystä hyvään, joka perustuu ihmisrakkaudelle eikä jumalaan kohdistuvalle rakkaudelle. Teologia turvautuu ”siveettömään, alhaiseen keinoon voittaakseen ihmisen puolelleen; se tyrkyttää hänelle oopiumia ottaakseen häneltä kunniasanan silloin kun hän on tilassa, jossa pelon ja toivon intohimot ovat sumentaneet hänen järkensä...” Feuerbachin mukaan Kantin kategorinen imperatiivi oli manifesti, jossa etiikka kuulutti maailmalle vapauttaan ja itsenäisyytensä.

Sitkeä ja leppymätön taistelu uskonnon maailmankatsomusta vastaan oli Feuerbachin elämäntyö. Se perustui vakaumukseen, että mikään ei vaikuttanut hänen aikalaisiinsa niin turmiollisesti eikä mikään ole siinä määrin ihmiskunnan esteenä kuin usko jumalaan. ”On näin ollen moraalinen välttämättömyys, ihmisen pyhä velvollisuus alistaa täysin järjen valtaan uskonnon hämärä, valonarka olemus”. Feuerbachin mukaan uskonto ei ole vain täysin virheellistä, vaan myös mitä vahingollisinta. Hän toteaa, että olisi suuri erehdys ajatella uskonnon olevan täysin vaaratonta ja samantekevää elämän kannalta ja sallia välinpitämättömästi jokaisen olla ”hullu omalla tavallaan”.

Meidän tulee muistaa, että Wagnerin ajan Saksassa uskonto oli hallitseva ideologian muoto. Kristinusko, sekä katolisuus että protestanttisuus, vaikutti yleisesti kaikkialla - filosofia sitä vastoin muodossa tai toisessa vain vähälukuisen älymystöön. Byhovski toteaa: ”Filosofiset teoriat, eettiset opit, koko kasvatusjärjestelmä, tavat ja moraalissäännöt, syvään juurtuneet ennakkoluulot ja vakaumukset olivat uskonnon kaiken kattavan vaikutuksen alaisina.”

Feuerbach, joka oli aikansa filosofien joukossa pätevin teologian tuntija, ansaitsee maineensa ”teologian haudankaivajana sinkauttaessaan nuolia jumaluusopin ruumiiseen”. Hänen mielestään uskonto on yhteensopimaton järjen kanssa, vieras ja vihamielinen täyspainoiselle teoreettiselle ajattelulle. Filosofia velvoittaa luopumaan uskonnosta.

Uskonnon synty

Feuerbach tutkii uskontojen syntymekanismeja. Häntä ei tyydytä selitys, että niiden syy olisi ollut tietämättömyyttä hyväkseen käyttänyt petos eli kuten asia on ilmaistu: ”uskonto on syntynyt hölmön

ja veijarin kohtaamisesta”. Tämä ei riittävästi selitä uskon elävyyttä ja mahtia. Olkoon uskonto petosta ja usko tietämättömyyttä. Mutta mikä on se voima, joka pitää miljoonat ihmiset vuosisatoja petoksen ja tietämättömyyden vallassa? Miksi tietämättömyys niin sinnikkäästi vastustaa tietoa? Miksi ihmiset uskovat niin helposti petokseen? Näihin kysymyksiin Feuerbach pyrkii antamaan perusteellisen ja vakuuttavan vastauksen.

Feuerbach työskentelee keräten tosiasiota uskonnon historiasta, teologiasta ja eri uskontojen käytännöistä. Hän etsii siitä, mikä uskonnoissa on samanlaista, yhteistä. Hän yrittää ymmärtää, miten uskonto syntyy, sillä ilman syntymekanismiin tuntemista uskontoa ei voida kitkeä pois eikä voittaa. Uskonnot, kuten kaikkea olemassa olevasta, on tultava objektiivisen tieteellisen tiedostuksen kohde. Teologian, epätieteellisen uskonnon teorian, on väistytävä todellisen uskontoa ja sen synty- sekä kehityslakeja koskevan tieteen tieltä, jonka nimenä on teonomia. Feuerbachin mielestä myytti siitä, kuinka jumala loi ihmisen, on vaihdettava luotettavaan tietoon siitä, kuinka ihminen loi jumalan. Uskonnon lähde on etsittävä itse ihmisestä, ihmisluonnosta ja hänen elinehdoistaan!

Feuerbachin vuonna 1841 (II muutettu painos 1843) ilmestynyt teos Kristinuskon olemus oli työnimeltään Tunne itsesi eli uskonnon salaisuudet ja teologian illuusiot. Toinen nimiluonnos oli Kantparodia: Puhtaan järjettömyyden kritiikki. Tästä teologit suuttuutaaneesta kirjasta Feuerbachin sisar kirjoittaa, että siinä Ludwig suistaa jumalaparannon valtaistumeltaan.

Feuerbachin mukaan uskonnon arvoituksen ratkaisua on etsittävä ihmisen psyykestä. Tutkimusmetodin tulee olla geneettis-psykologinen. “Olen nyt kerta kaikkiaan...asettanut tehtäväkseni ihmiskunnan pää- ja sydänsairauksien selvittelyn ja parantamisen”, selitti Feuerbach koottujen teostensa esipuheessa. Uskonnon psykologisten juurien etsintä vaatii ihmisluonnon kokonaisuuden tiedostamista. “Vain antropologia on avaimena teologian kätketyimpiin salaisuuksiin.”

Feuerbach tutkii uskonnollisuuden emotionaalisuutta, tunteiden merkitystä. Uskonnon juuria ei tule etsiä rationaaliselta vaan emotionaaliselta alueelta, sillä ihminen ei ole vain maailmaa älyllisesti tarkkaileva olento vaan olento, joka elää tässä maailmassa.

Jumalien alkusyynä on toive. Se mitä nimitetään uskonnolliseksi tunteeksi palautuu todellisuudessa muihin tunteisiin, ennen kaikkea riippuvuuden tunteeseen. Juuri se muodostaa uskonnon perustan, sen kätketyn olemuksen. Ihminen on koko historiansa ajan tuntenut rajoittuneisuutensa, äärellisyytensä, avuttomuutensa, voimattomuutensa niihin valtansa ulkopuolella oleviin luonnonvoimiin ja mahteihin nähden, jotka vaikuttavat hä-

nen elämäänsä ja määräävät hänen mahdollisuutensa, jopa olemassaolonsa.

Jumala ja luonto

Ensimmäinen riippuvuuden kohde oli ihmistä ympäröivä luonto. Ihmisen itse säilytys, ravinto, terveys, eivät olleet hänen itsensä vallassa vaan luonnon, joka uhkasi, oli täynnä yllätyksiä, vaaroja ja samalla antoi selittämättömällä tavalla hänelle runsaasti lahjoja. Riippuvuus on eri asia kuin pelko. Niillä on kuitenkin kiinteä suhde. Riippuvuuteen kuuluu myös toivo, luottamus siihen, että selviää vaarasta, intomieli, ihmettely, kiitollisuus. Riippuvuuden lähteenä olevasta tekijästä tulee uskonnollisen kunnioituksen kohde.

Koska ihminen aluksi oli täysin riippuvainen luonnosta, tuli siitä jumalallistamisen ensimmäinen kohde. Ne mahtavat voimat, joista riippuu elämä ja kuolema, onni ja epäonni, terveys ja sairaus, kylläisyys ja nälkä, muuttuivat jumaliksi.

Mutta riippuvuudentunne edellyttää myös tarpeita. Missä ei ole tarpeita, ei ole riippuvuudentunnettakaan. Vihamieliset ja lempeät jumalat ovat lähtöisin “inhimillisten pyyteiden pimeydestä, inhimillisten tarpeiden kaaoksesta”. Antiikin ateistiin Lucretiuksen viitaten on todettu, että pelko loi jumalat, mutta kuka sitten loi tuon kaikkivaltiaan pelon? Feuerbach vastaa: pyrkimys onneen, mitä sillä sitten ymmärretäänkään. Tämä pyrkimys on kuin akseli, jonka ympärillä kaikki ihmisen tarpeet, toiveet, pelot ja halut kiertävät. Riippuvuuden tunne kytkeytyy “ihmisen pyrkimykseen vapautua siitä pahasta, joka hänellä on tai jota hän pelkää ja saada se hyvä jota hän toivoo”. Tästä koskaan toteutumattomasta pyrkimyksestä syntyy riippuvuudentunne, joka ilmenee uskonnollisessa uskossa.

Jos puute on uskon isä, on mielikuvitus sen äiti. Voimattomuus löytää lohdun illuusioista. “Usko ja mielikuvituksen voima muuttavat subjektiivisen objektiviseksi, mielletyn todelliseksi...toivotun olion todelliseksi olioksi”. Jumalien tehtäväksi jää se, mihin ihminen ei kykene. Heihin, kaikkivaltiaisiin, ihminen sijoittaa toivonsa. Saavuttamaton autuus siirretään mielikuvituksen rajoittamaan valtakuntaan. “Jumalaa voidaan, aivan, häntä täytyy luonnehtia ihmisen mielikuvituksessa toteutetuksi onnellisuuden toiveeksi”. Fantasia, mielikuvituksen voima, on sitä hillittömämpää, mitä suurempi on ihmisen tietämättömyys. “Pohjaton on inhimillinen tietämättömyys ja rajaton inhimillinen kuvittelukyky; luonnonvoima, jolta tietämättömyys on riistänyt sen perustan ja fantasia rajat, on jumalallinen kaikkivaltius”.

Tästä johtuu se mahtava rooli, joka jokaisessa uskonnossa on ihmeillä. Ihmeen käsitteessä kietoutuvat yhteen tietämättömyys, tarve, voimattomuus ja mieli-

vitus. Kaikista ihmeistä ihmeellisin on kuolemattomuus, haudantakainen elämä, jota uskonto lupaillee. Mikään muu ei saa ihmistä siinä määrin tuntemaan omaa äärellisyyttään, rajallisuuttaan, voimattomuuttaan kuin tietoisuus kuoleman välttämättömyydestä. Kaikista uskonnon harkuvista voimakkain on kuolemattomuuden illuusio: “kuolemattomuus muodostaa tavallisesti ja täydellä oikeutuksella uskonnon ja uskonnonfilosofian erään pääjakson”.

Uskonto ja kuolemattomuus

Feuerbach kiinnitti paljon huomiota haudantakaista elämää koskeviin myytteihin. Hän osoittaa, että “ihminen ei usko kuolemattomuuteen siksi, että hän uskoo jumalaan, vaan hän uskoo jumalaan, koska hän uskoo kuolemattomuuteen eikä voi perustella kuolemattomuuskoa ilman jumalauskoa - ja kuolemattomuuteen hän haluaa intohimoisesti uskoa”. Jumala, jonka pitäisi olla todellinen, onkin kuviteltu, epätodellinen fantasiaolento.

Tässä esittäytyy uskonnon ja taiteen ero: “Taide ei väitä luomustensa olevan muuta kuin mitä ne ovat” - se ei väitä kuviteltuja olentoja todellisiksi.

Feuerbach siis erottaa kaksi uskonnon perusmuotoa. Ensimmäisen, jossa jumaluuden esikuvana on mystifioitu luonto, teema, jota hän käsittelee teoksessa *Das Wesen der Religion* (1846), suomeksi *Uskonnon olemuksesta* (1980). Vuonna 1841 ilmestyneessä kirjassaan *Das Wesen der Christentums* hän esittää jumalan kuvan ja käsitteen jumalihmisen hahmossa ihmishengen mystisenä projektiona. “Ääretön tai jumalallinen olento on ihmisen henkinen olemus, joka kuitenkin on erotettu ihmisestä erilleen ja kuvitellaan itsenäiseksi olennoiksi”. Näin siis jumala ihmishengen projektiona vieraantuu inhimillisestä kodistaan. Se muuttuu ihmisen luomuksesta hänen luojakseen. Kirjan ensimmäisen osan otsikkona on “Uskonto sellaisena kuin se vastaa ihmisen olemusta” ja toisen “Uskonto sellaisena kuin se on ristiriidassa ihmisen olemuksen kanssa”.

Byhovskin mukaan Feuerbachin merkittävin ansio ateismin historiassa on, että hän ei pyrkinyt selvittämään vain uskonnon teoreettisia, myös vaan käytännöllisiä juuria. Riippuvainen, puutetta kärsivä, tarpeittensa tyydyttämisessä voimaton ihminen uskonnon luojana on elävä ja toimiva, ei vain teoretisoiva olento. “Näin ollen ensimmäinen, käytännöstä, elämästä ammentava jumalan määritelmä kuuluu, että jumala on se, mitä ihminen tarvitsee olemassaolonsa, sillä se on hänen henkisen olemassaolonsa perustus”.

Aivan yhtä tärkeä oli Feuerbachin näkemys, että uskonto toteuttaa ihmisen luonnolliset toiveet yliluonnollisella tavalla. Kun ihminen tavoittelee parempaa elämää, uskonto lupaa ihmiselle tuonpuo-

leisen maailman. Samalla se kuitenkin riistää häneltä toivon toteuttaa pyrkimyksensä onneen tässä maailmassa. Se heikentää hänen haluaan taistella maallisen hyvän saavuttamisen puolesta, maailman muuttamisen puolesta sen saattamiseksi ihmisen tarpeiden ja ihanteiden mukaiseksi. Feuerbachin mielestä juuri tässä on uskonnon pahin haitta: uskonto opettaa kärsimään, sietämään ja odottamaan taivaan valtakunnan toivossa. "Kaikki on jätettävä sellaiseksi kuin se on - tämä on välttämätön seuraus uskosta, siitä, että jumala hallitsee maailmaa, että kaikki tapahtuu jumalan tahdosta. Siksi jokainen omavaltainen muutos vallitsevaan järjestykseen on röyhkeä vallankumous." Juuri tätä uskonnon tulkintaa vasemmisto pitää taantumuksellisenä sosiaaliselta funktioltaan: uskonto sivuuttaa ajatukset olemassaolevan pahan voittamisesta.

Koska Feuerbachin mukaan usko sinetöi riippuvuudentunteen - edellyttää uskonnosta irrottautuminen välttämättä riippumattomuuden saavuttamista. Meidän tulee tiedostaa "ettei ihmiskunnan kohtalo riipu sen ulko- tai yläpuolella olevasta olenosta, vaan siitä itsestään. Meidän tulee ymmärtää, ettei ihmiskunnan kohtalo ole jumalan käsissä, vaan ihmisten omista käsissä".

Tästä seuraa, että "välttämättömänä johtopäätöksenä ihmiselämän epäoikeudenmukaisuudesta ja kurjuudesta on ainoastaan halu, pyrkimys niiden muuttamiseen, eikä usko johonkin tuonpuoleiseen, joka on vain käsien syylinpanemista, kurjuuden jättämistä ennalleen".

Ateisti Feuerbach?

Huomaamme, että Feuerbachin ateistinen maailmankatsomus ei ole luonteeltaan vain negatiivista, se ei ole a-teismia, teismien, jumaluuden, kieltämistä, vaan sen luonne on positiivinen. Se on ihmisen ja luonnon, ihmisen arvokkuuden ja todellisten mahdollisuuksien myöntämistä ja rehabilitaatiota. Feuerbach kirjoittaa: "Minä kiellän jumalan, mikä kohdallani merkitsee: kiellän ihmisen kieltämisen". Kieltämisen kieltämisen dialektinen kaava tarkoittaa: "Tuonpuoleisen kieltämisen seurauksena on tämänpuoleisen myöntäminen; taivaassa saatavan paremman elämän kumoamiseen sisältyy vaatimus, että maan päällä pitää, siellä täytyy olla paremmin; se muuttaa paremman tulevaisuuden joutilaan, mitään tekemättömän uskon kohteesta velvollisuuden, ihmisen oman toiminnan kohteeksi." Byhovski toteaa, että Feuerbachin ateistinen teoria on tässä aivan vallankumoukselliseksi kasvamisen rajoilla. Jumalan armeilaisuudessaan lahjoittaman tuonpuoleisen maailman haavekuvaa vastaan asetetaan "historiallinen tulevaisuus", jonka ihmiskunta itse luo.

Byhovski jatkaa: "Ei missään Feuerbachin ajattelu lähene niin paljon vallankumouksellisia johtopäätöksiä kuin poh-

dinnoissa politiikan ja uskonnon suhteesta kirjassa Täydennyksiä ja selityksiä Uskonnon olemukseen (1846). "Poliittiselta ja sosiaaliselta kannalta katsoen jumala ja uskonto perustuvat vain ihmisen tai inhimillisten ehtojen ja suhteiden kehoudelle. Koska hyvettä ei aina palkita eikä hyveellinen ole onnellinen, koska ihmiselämässä on niin paljon ristiriitaisuutta, vääryyttä ja kurjuutta - siksi täytyy olla taivas ja jumala". "Eikö siis myös suloinen kuvitelma taivaallisesta isästä ole taitava keino riisua ihminen aseista ja alistaa hänet tahdottomana ja ymmärrystä vailla olevana työkaluna henkisen ja maallisen despotismin tarkoituksia palvelemaan?"

Uskonto kompromettoi itsensä toimimalla valtaapitävien ideologisena tukena: "Huonoimman kohteliaisuuden, joka uskonnolle voidaan sanoa, esittävät näin ollen poliitikot väittäessään, että mikään valtio ei ole kestänyt ilman uskontoa eikä voikaan kestää. Tähänastisissa valtioissa, valtiossa sellaisena kuin sen käsittävät tavalliset poliitikot, jotka pitävät status quo'ta, jonkinlaista pysyvää tilaa, ihmisen olemuksen huipentumana, oikeus on aina perustunut epäoikeudelle, vapaus orjuudelle, rikkaus kurjuudelle..." Näin Feuerbach kirjoitti pari vuotta ennen 1848 vallankumousta, joten hänen uskonnonvastaisiin näkemyksiinsä kytkeytyi potentiaalisia vallankumouksellisia-poliittisia johtopäätöksiä.

Alussa esitellyssä teoksessaan Tulevaisuuden taideteos myös Wagner Feuerbachin innottamana esitti, että jumalaa ei ole olemassa. Jumala on ihmisen keksintöä heijastaen ihmisen korkeampia pyrkimyksiä. Jumalat ovat ihmisen onnellisimpia keksintöjä.

Byhovski kuitenkin toteaa Feuerbachin ateismista, että vallankumouksellisista mahdollisuuksista huolimatta se ei johtanut toimintaan, sillä se edusti idealistista ateismia. Feuerbachille uskonnon kritiikki oli ensisijaisesti ihmisen tajunnan reformia. Juuri tästä syystä Marx, Engels sekä Lenin kritisoiivat häntä. Feuerbachin teos Kristinuskon olemus oli otettu vastaan suurella riemulla. 40-vuotta myöhemmin Engels muisteli tapahtumaa: "... on pitänyt omakohtaisesti kokea tämän kirjan vapauttava vaikutus voidakseen sen käsittää. Innostus oli yleinen; olimme kaikki muuttuneet hetkessä feuerbachilaisiksi." Sen sijaan sitaatti Engelsing kirjeestä Marxille 1846 Feuerbachin kirjan Uskonnon olemus ilmestyttyä kertoo jotain pettymyksestä: "Joitakin mukavanpuoleisia katsauksia lukuun ottamatta juttu on samaa vanhaa kuosia noudatteleva.... Taaskin vain olemus, ihmisen jne."

Marxilaiset arvostelijat katsovatkin Feuerbachin tyytyneen omistamaan aikansa ja voimansa uskonnollisten harhakuvien rikkomiselle sen sijaan, että hän olisi siirtänyt toimintansa painopisteen niitä synnyttävien sosiaalisten ehtojen

muuttamiseen. Feuerbach keskitti huomion ihmisen vapauttamiseen riippuvuuden tunteesta, mutta - kuten arvostelijat toteavat - ei itse riippuvuudesta, joka heidän mukaansa oli jo pitkiä aikoja ollut riippuvuutta ei niinkään luonnosta kuin riistoluontoisesta yhteiskuntajärjestelmästä.

Feuerbachia arvostellaan (mm Byhovski) siitä, että "ei edes itse tajuntaa hän käsittänyt yhteiskunnalliseksi tajunnaksi, vaan yksilölliseksi inhimilliseksi tajunnaksi". Vain muutama tekstikatkelma kuten: "vaiva ei istu ihmiskunnan päässä eikä sydämessä, vaan mahassa" viittaa arvostelijoiden mukaan yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon, jossa "yksillä on kaikkea...toisilla ei mitään" ja juuri "tästä tulevat kaikki ihmiskunnan vaivat ja kärsimykset, jopa pää- ja sydänsairaudet".

Rakkaus

Uskonnon moraalinen lähteenä Feuerbach korvaa rakkaudella. "Meidän on asetettava ... jumalan rakastamisen sijaan ihmisrakkautta ainoana tosi uskontona." Rakkaus on hänen humanistisen etiikkansa perusta. Aitoa ihmisrakkautta hän kutsuu uskonnoksi. "Vailla uskontoa oleminen merkitsee vain oman itsensä ajattelamista; uskonnon kera oleminen toisten ajattelemista." "Jos filosofian on astuttava uskonnon sijaan, niin filosofiasta filosofiana on tultava uskontoa, sen on sisällytettävä itseensä vastaavassa muodossa se, mikä muodostaa uskonnon olemuksen, uskonnon hyvät puolet."

Feuerbach vastasi syytöksiin, joita hänelle esitettiin epäjohdonmukaisesta, epätieteellisestä ajattelusta, koska hän käytti kritisoimaansa uskonnon käsitettä, tosin sisällöllisesti muutettuna. Hän totesi, että ainoastaan silloin, kun ihminen itse on ihmisen jumala, "voin tehdä epäinhimillisen ja ihmisen ulkopuolisen jumalan tällä inhimillisellä jumalalla tarpeettomaksi". "...Voin kunnioida ja rakastaa ihmisyksilöä haluamatta silti jumalistaa häntä tai unohtaa hänen virheensä ja puutteensa".

Feuerbachin mukaan ihmisrakkautta ja ihmisen suuruuden painottaminen hävittävät ihmisten välisen eriarvoisuuden. Ihmisen yksilöllisyys on vain osa ihmistä; toinen puoli yksilöä muodostuu siitä yleisestä, mikä on hänelle ominaista ihmisen jäsenenä. Jopa hänen yksittäisyytensä, "ainoutensa", on hänen inhimillisyytensä ansiota. Ei voi olla persoonallisuus, jollei ole ihminen. Rakkaus ihmistä kohtaan on jokaisen oman yksilöllisyyden korkeinta ja syvällisintä tunnustamista.

Marxilaisajattelijoiden Feuerbachiin kohdistaman kritiikin mukaan hänen filosofiansa ei ole taistelun filosofiaa ristiriitojen repimässä maailmassa vaan rakkauden ja hyvien tunteiden filosofiaa. Sen viimeinen sana kuuluu: on välttämätöntä muuttaa ihmisten ajatukset ja tunteet, ei

maailmaa.

Vertailuja

Schopenhauerin ja buddhismien mukaisesti ihminen, joka pyrkii hyvään, irrottautuu elämäntahdosta. Hän ei tahdo onnellisuutta vaan ylistää luopumista ja kärsimystä korkeimpana hyveenä. Feuerbachin mukaan kärsimys on seurausta onnellisuuspyrkimyksen jakautumisesta. Schopenhauerin myötätunto- (Mitleid) tai säälikäsitteen vastapainoksi Feuerbach asettaa käsitteen Mitfreude, myötänautinto, jaettu ilo.

Tahto merkitsee aina tahtoa johonkin. Feuerbachilla se tarkoittaa samaa kuin pyrkimys onneen. Se taas merkitsee, että en halua kärsiä onnettomuutta - vaan tahdon olla onnellinen. Verrattuna Schopenhaueriin Feuerbachin tahto ei ole mitään järjelle vierasta, vaan se nimenomaan pyrkii olemaan järjellistä. Tunne vetoaa järkeen etsiessään asianmukaista tietä onneen. Feuerbach on todennut, että onnellisuuden tavoittelu, eudaimonismi, istuu ihmisessä lujasti, koska se on synnynäistä.

Kun uskonnollisen moraalit lähtee tuonpuoleisesta maailmasta, joka on jumalan pyhittämä, nostaa Feuerbach vastapainoksi pyrkimykselle päästä taivaalliseen autuuteen luonnollisen siveellisyyden, joka perustuu ihmisen ihmisyydelle ja tähtää maiseen onneen. Näin jo olemukseltaan Feuerbachin etiikka on uskonnonvastaista. Ja juuri tämän takia taantumukselliset piirit suhtautuivat siihen vihamielisesti. Pilkkallista tulkintaa osoittaa esimerkiksi Schopenhauer: "Feuerbachin tunnuslauseena voi olla vain: kuoleman jälkeen ei ole mitään nautintoja - siis syökää ja juokaa!"

On jossain määrin tragikoomista, että juuri Feuerbachin suuhun on laitettu sanat: Der Mensch ist was er isst eli ihminen on sitä mitä hän syö. Tämä ilmeisesti jo Hippokrateelta, lääketieteen isältä, löytyvä väite on kirjattuna materialisti Moleschottin kirjan Ravintoaineoppi kansalle. Juuri siihen, mutta kriittisesti, viittaa Feuerbach, kun hän toteaa: "Ihminen on mitä hän syö! Mikä sukkela modernin sensuaalisen rikkiviisauden lausuma". Ja hän jatkaa, että ei vain ruumis vaan myös sielu kärsii nälkää ja janoa.

Millainen on Feuerbachin etiikan suhde aistinautintoihin ja miten siinä toteutetaan siirtyminen egoistisesta onnellisuuspyrkimyksestä moraaliseen velvollisuuteen? Kuten Feuerbach kysymyksen muotoilee: "Mutta kuinka, herra paratkoon, ihminen pääsee egoistisesta onnellisuusvietistänsä siihen, että hän tunnustaa velvollisuutensa muita ihmisiä kohtaan?" Miten velvollisuus ja vastuuntunto juontavat juurensa onnellisuuspyrkimyksestä? Vastauksena on Feuerbachin kehittälemä tuismi, sinuus.

Sinuus ja onnellisuus

Moraalin syntyminen edellyttää ainakin kahta ihmistä. Pelkästään yhdestä minästä ei voida johtaa moraalit, toisin kuin Kant ja Schopenhauer ajattelivat. "Aivan yksinään olevaksi ajatellun yksilön moraalit on itse asiassa puhdas fiktio. Missä minän ulkopuolella ei ole ketään sinää, toista ihmistä, siellä ei voi olla puhetta myöskään moraalista; vain yhteiskunnallinen ihminen on ihminen." Vaikka Feuerbach tässä on lähellä näkemystä moraalisuudesta yhteiskunnallisen tajunnan erityisenä muotona, hän antropologina etsii ratkaisua - ei sosiaaliselta - vaan psykologiselta alueelta. Minä ei voi olla onnellinen ilman sinää: "Ihmisen oma onni liittyy mitä kiinteämmin hänen lähimmäisensä onnellisuuteen".

Pyrkimys henkilökohtaiseen onneen kasvaa näin moraaliseksi pyrkimykseksi; onnellisuuspyrkimyksen sanelemat velvollisuudet itseä kohtaan sisältävät myös velvollisuuksia muita kohtaan. Egoismi ja altruismi eivät sulje toisiaan pois vaan edellyttävät toisensa. Ihmisen omatunto on alter ego, toinen minä itse minässä. Oma onnellisuus ei sinänsä vielä merkitse moraalisuutta, se ei ole lopullinen päämäärä, mutta silti sen välttämättömän edellytys ja perusta. Moraalit syntyvät pyrkimyksestä omaan onneen. Se kuitenkin voidaan saavuttaa vain ihmisten välisessä kanssakäymisessä, mikä edellyttää myös toisen minän, jokaisen minän oikeutta onneen. Juuri toisessa ihmisessä tunnustan oman onneni. Moraalit ei Feuerbachin mukaan tunne omaa onnea ilman toisen onnea. Hyvää on se mikä on inhimillisen onnellisuuspyrkimyksen mukaista, pahaa se mikä tietoisesti ja tarkoituksella vastustaa sitä. Feuerbachin etiikan eudaimonismi, onnellisuudentavoittelu, on syvällisen humanistista.

Wagner feuerbachilaisena

Kirjassaan Taide ja ilmasto Wagner käsittelee ihmisyyhteiskuntien syntyä. Hän idealisoi rousseaulaisen luonnontilan jonkinlaiseksi paratiisimaiseksi olotilaksi, jossa ihminen elää luonnon ehdoilla, mutta onnellisena, niinkuin Reinin tyttäret. Wagnerin mukaan ihmisen toiminta perustuu luonnollisen tarpeiden tyydytykseen. Luonnollisella hän tarkoittaa jotakin positiivista, se on hänellä myös arvokäsitem. Wagner on selvästi feuerbachilainen. Täysin vastakkaisen näkemyksen luonnontilasta esittää esimerkiksi Hobbes, joka ajatteli, että ihminen luonnontilassa on susi kanssaihmiselleen, siksi yhteiskuntasopimus ja jonkinlainen pakkovalta on yhteiskunnallisen sovun kannalta välttämätön.

Paitsi että ihminen luonnon ehdoilla hankki elantonsa, hänellä Wagnerin mukaan oli tarve kommunikatioon, mikä loi kielen. Tarve keskinäiseen rakkauteen ja ystäväyteen johti perheen ja yhteiskun-

nan syntyyn. Tarpeesta selittää suhdetta luontoon syntyivät myytit, uskonto ja taide. Ihmisyhteiskunnat siis perustuivat aikojen alussa keskinäiseen rakkauteen - jota utopiaa omana aikanamme kukkaiskansa, hipit, pyrkivät toteuttamaan San Franciscossa.

Ihminen kuitenkin vieraantuu luonnosta, toteaa Wagner, kun hän tekee siitä tutkimuksen ja sen myötä vallankäytön kohteeksi. Tämä Wagnerin mukaan erityisesti pohjoisessa johti teollistumisena siihen, että luontoa alettiin riistää - mitä nykyisen kielenkäytön mukaan sanotaan utilistiseksi asenteeksi luontoon. Wagner kritisoit uuden ajan luonnontieteellistä tutkimusta. Hän vastustaa luonnon haltuunottamisen ja hyödyntämisen ajatusta, koska se johtaa vieraantumiseen. Luonnosta vieraantuminen vahvistaa ihmisen itsensä vieraantumista.

Suhteessa luontoon ("elämään" itseisarvona) Wagner on hyvin "moderni". Kuten muistamme, hänän vastusti myös vivisektiota. Voimakkaan tunteenomaisesti hän kirjoittaa päiväkirjaansa 7. huhtikuuta 1842 palatessaan Pariisista: "Näin Reinin ensi kerran ja kyyneleet kihosivat silmiini". Vaikka jonkinlainen nationalismi (Ranskan matkan jälkeen!) saakin tässä sijaa, hän eläytyi nimenomaan virtaan.

Wagner ajattelee, että rakkauteen perustuvat yhteiskunnat joutuivat jossain historiallisessa vaiheessa väistymään autoritäärisen valtion tieltä. Hänen näkemyksensä mukaan sotaitsat yksilöt liittyivät yhteen ja alistivat väkivallalla toiset anastaen näiden työstä saaman voiton itselleen. (Voisi sanoa, että tässäkin näkemyksessä Wagner on moderni, sillä uusi feministinen historiantutkimus on tuonut esille samankaltaisen ajatuskulun, puhuen tosin kumppanuusyhteiskunnasta.)

Reininkullan Alberich tehtaineen on oiva esimerkki kapitalistista. Helsingin Sanomien musiikkiarvostelija Hannu-Illari Lampila arvostelussaan Suomen Kansallisoopperan Reininkullasta (1996) totesikin, että Alberichin raaka lihanhimo muuttuu hirviömäiseksi omistamisen himoksi. Esa Ruuttusen hahmossa on riistokapitalisti ja työläisten verta imevä tehtaanomistaja häijyimmillään.

Anarkisti Proudhon oli teoksessaan De la propriété (Omistamisesta) esittänyt, että omaisuuden omistaminen on varkautea. Wagner ei liene lukenut tätä kirjaa, mutta oli kylläkin keskustellut siitä ystävänsä Lehrsin kanssa. Rahan korruptoiva vaikutus onkin yksi Reininkullan keskeinen, edelleen akuutti teema.

Wagnerin mukaan hallitseva luokka loi tyrannian verkoston uskonnon (teologian), taiteen ja filosofian avulla. Se muuttui luonnollisen ja vapaan ihmisyyhteisön tiukkojen sääntöjen ja jyrkkien dogmien järjestelmäksi, joka piti yllä valtiota. Tässä näkyi selkeästi Feuerbachin politiikan ja uskonnon suhdetta koskeva kritiikki.

Kirjassaan Ooppera ja draama Wagner toteaa, että autoritaarinen valtio on

ehdoton rikos ihmistä itseään ja luontoa vastaan, sillä pelkästään kylmän järjenkäytön tuloksena syntyvät dogmit ja lait eivät voi tyydyttää ihmisen luonnollisia tarpeita, joihin myös rakkaus kuuluu.

Reininkullan Wotan edustaa tyypillistä valtionhallinnon johtajaa, jota ympäröivät heikot ja lahjattomat apulaiset (Froh, Donner). Wotan on Sopimusten herra, joka taitaessaan oksan elämän puusta, menettää osaksi näkökykynsä, toinen silmä sokaistuu. Jos voimme yhdistää näkemisen katsomiseen, niin on kiinnostavaa tietää, että kreikankielen katsoa-sanan etymologia viittaa sekä teoriaan, jolla nykyisin ymmärretään asian objektiivista, abstraktia, yksinomaan älyllistä haltuunottamista että teatteriin, jolloin korostuu erityisesti tunne, siis kyky eläytyä. Wotantin sokeutuneen silmän voitaisiin katsoa viittaavan juuri tämän jälkimmäisen katsomisen kyvyn puutteeseen, mistä johtuu hänen rakkaudettomuutensa.

Tosin Wotan kyllä Valkyyrian 2. näytöksessä kertoo, että kyllästyttyään rakkauteen hänet valtasi hillitön vallanhimo ja samalla hän näki maailman olojen järjestämisen moraaliin ja lakeihin perustuvien sopimusten avulla välttämättömäksi velvollisuudekseen. Ilmeisesti tässä Wotantin rakkaus on tulkittavissa jonkinlaiseksi libidoksi, aistilliseksi, pyyteelliseksi rakkaudeksi. Miten Wotan asian ilmaisee: kun rakkauden ilot alkoivat tuntua haalistuneilta, syntyi tahto valtaan.

Erään selityksen mukaan Wagner -asettaessaan Wotantin vallanhalun toteuttamiselle ehdoksi rakkaudesta luopumisen - esitti freudilaisen kannanoton sublimaatiosta. Freudin tulkinnan mukaan kulttuuri ja yhteiskunnalliset saavutukset ovat seurausta tukahdetusta seksuaalisuudesta. Myös Alberichin kapitalistinen vauraus edellytti rakkaudesta luopumista.

Tanskalaisella filosofi Kierkegaardilla olisi Wotaniin sopiva selitys: nautintojen rakastaja, passiivinen esteetikko, vaihtaa elämäntyyliä; hänestä tulee moralisti, tahtoihminen, jonka johtotähti on itsehillintä ja ehdoton velvollisuuden noudattaminen.

Kuten tiedämme, Wotan tekee oksasta sauvan, itse asiassa keihään, josta keihäänä tulee hallitsemisen ja vallan symboli. Fyysistä väkivaltaa Wotan -päänvastoin kuin brutaali Alberich - käyttää harvoin ja omasta mielestään harkitusti. Reininkullassa hän esimerkiksi estää Donneria hyökkäämästä jättiläisten kimppeen. Wotan siis edustaa oikeudenmukaista vallankäyttäjää. Hän on kirjoittanut sopimukset, lait ja säännöt keihääseensä ja sitoutuu noudattamaan niitä. Wotan pyrkii siis laillisiin sopimuksiin. Hänessä on kuitenkin myös jotain machiavellimaista, sillä eräät sopimukset palvelevat myös poliittisina petoksina hänen tavoitteitaan ja valtapoliittikaansa.

Wotan kuitenkin kypsyy henkisesti,

hän tajuaa sopimusten epäinhimillisyyden. Oikeudenmukaisena tuomarina - keihään riimujen mukaan - Wotan Valkyyrian 3. näytöksessä päättää täysin tunteettomana rangaista kapinallista tytärtään Brünnhildeä. Brünnhilden vetoavan ja ikäänkuin isän tunne-elämän avaavan esityksen jälkeen - jälleen kerran Wagnerilla on nainen johdattamassa parhaimpaan ja korkeimpaan! - myötätunto ja rakkaus saavat Wotantissa vallan. Hän vaiuttaa tyttärensä uneen suojellen hänet tulipiirillä.

Logen, tulen jumalan kutsuminen suojelemaan Brünnhildeä on erittäin mielenkiintoista. Tulen myyttinen tulkinta! - Mitä kaikkea tuli merkitseekään (Prometheus, titaani, varasti antiikin jumalilta tulen ihmisille. Juuri tuli antoi ihmisille kyvyn uusiutua, kehittyä älyllishenkisesti.) Kreikan vanhoissa mysteeriöissä viisauden sanotaan syntyvän siitä, kun rakkaus ohjaa kylmää älyä eli vain tunteiden avulla voimme oppia. Ihmisen elämä on koettelemusten täyttämää. Yksi näistä on tulikoe. Se merkitsee tunteiden ja aistillisuuden hallinnan oppimista. Tulikokeen avulla elämä tahtoo opettaa tunte- ja aistielämän puhtautta ja harmoniaa - riippumattomuutta aistillisista houkutuksista ja täydellistä itsehillintää. Jos olemme ymmärtäneet tulikokeen ihanteen - puhtauden, puhdistavan tulen merkityksen - emme enää ryhdy muiden tuomareiksi, emmekä myöskään enää katkeroidu esimerkiksi ympäristön ymmärtämättömyydestä.⁴

Ymmärrettyään rakkauden merkityksen Wotantista ei ole enää vallankäyttäjäksi. Siegfriedissä hän vain mekaanisesti yrittää estää tätä luonnostaan täysin vapaata sankaria rikkomasta järjestettyä maailmaa. Wotan on menettänyt uskonsa sopimuksiin. Hän tajuaa niiden luonnottomuuden. Jumalten tuhossa Wotan ei enää esiinny. Kuulemme hänestä ja hänen apatiastaan - sillä tulikoehan ei koskenut häntä - vain toisten kertomana.

Wagnerin Jumalten tuho sai vuosina 1851 ja -52 radikaalisti uudenlaisen lopun, sanoo John Deathridge. Wagner korvasi alkuperäisen loppukuoro-kohtauksen Brünnhilden monologilla, joka - jatkan lainausta - kuulostaa siltä kuin Brünnhilde olisi juuri lopettanut Feuerbachin kootujen teosten lukemisen. Wagner määrittelee yhteiskunnallisen järjestyksen rakkauden (Liebe) esiintulona, lain (Gesetz) antiteesinä, vastakohtana.⁵ Stewart Spencer puolestaan sanoo, että Niebelungen Sormus ei avaa meille salaisuuksiaan, elleemme ole valmiita tulkitsemaan sitä feuerbachilaisena ilon ja rakkauden allegoriana.⁶

Ja miten feuerbachilaisittain loppuun Jumalten tuho:

Ei rikkautta, ei kultaa, ei jumalaista loistoa, ei kotia, ei kontua, ei herraskaista mahtailua, ei ilottomien sopimusten petollista sitoutumista; ei valheellisiin tapoihin perustuvia ankaria la-

keja, siunattu ilossa ja surussa on vain rakkaus.*

* 1856 Wagner poisti feuerbachilaisen vapauden valtaa kuvaavan Jumalten tuhon lopun, joka oli saanut alkunsa siitä, että ilottomiin sopimuksiin perustuva maailma tuhoutui. Syntyi uusi schopenhauerilainen versio:

Lähden pois toiveitten kodista, pakenen harhojen kotia ikuisiksi ajoiksi. Suljen taakseni ikuisen tulemisen avoimet portit. Vapautettuna uudelleensyntymisen kehästä viisaana lähden nyt, sinne, missä ei ole toiveita ja harhoja, pyhimpään valittuun maahan, maailmanvaelluksen määränpäähen. Kuulkaa miten saavutin kaiken ikuisen siunatun lopun. Surevan rakkauden syvin kärsimys avasi silmäni, näin maailmanlopun.

Sekä Feuerbach-versio että Schopenhauer-versio esiintyvät Jumalten tuhon ensimmäisessä versiossa viitteissä. Wagner poisti ne libreton tekstistä Cosiman kehotuksesta.

Viitteet:

1. Wagner, Richard, *Das Kunstwerk der Zukunft*, Leipzig 1850.
 2. Wagner, Richard, *Mein Leben*, Osa I. ss 490-492, Leipzig 1986. I painos 1911. (Salainen painos 1876).
- Wagnerin tekstien käännökset ja niiden kommentit Uolevi Karrakosken ja kirjoittajan.
3. Laine, Kuhmonen, *Filosofinen antropologia*, s 42. Atena 1995.
 4. Aro, Väinö, *Elämäkoulun portaat Egyptin ja Kreikan mysteeriöissä*. Opetusmoniste, liite 4.
 5. Deathridge, John, *The Beginnings of 'The Ring'*, s 11. Artikkelele julkaisussa *The Rhinegold*.
 6. Spencer, Stewart, *The Language and Sources of 'The Ring'*, s 38. Artikkelele julkaisussa *The Rhinegold*.

Feuerbachia koskeva esittely perustuu ensisijaisesti teokseen Bernard Byhovskin, Ludwig Feuerbach. Sen on suomentanut Vesa Oittinen, joten Feuerbachilainaukset ovat hänen kääntämiään, jos ei toisin ole osoitettu.

Lähteet:

- Byhovski, Bernard, Ludwig Feuerbach, Moskova 1967.
- Feuerbach, Ludwig, *Uskonnon olemuksesta*. Suomentanut, esipuheella ja selityksillä varustanut Vesa Oittinen, Keuruu 1980.
- Grotenfelt, Arvi, *Uuden ajan filosofian historia*, II osa. Helsinki 1913.
- Laine, Timo, Kuhmonen, Petri, *Filosofinen antropologia*, Jyväskylä 1995.
- The Rhinegold*, Operaguide. London 1985.
- Wagner, Richard, *Das Kunstwerk der Zukunft*, Leipzig 1850.
- Wagner, Richard, *Mein Leben*, Leipzig 1986. I painos 1911. (Salainen